

Over het Fabriekwezen

door Pieter van Dooren*

Pieter van Dooren (1784-1845) behoorde tot een bekend Tilburgs fabriqueursgeslacht. Reeds in de 17e eeuw stonden zij bekend als lakenwevers. Zijn vader, Martinus C. van Dooren, was lakenfabrikant en werd bij de verheffing van Tilburg tot stad in 1809 zijn eerste burgemeester. De Van Dooren's kenden uit eigen ervaring de textielgeschiedenis van de stad. Pieter van Dooren past in die traditie. Als correspondent van de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid verschijnt in 1837 van zijn hand in haar tijdschrift een "Mededeeling omtrent het Fabriekwezen in Tilburg". Deze is hier in extenso afgedrukt. Twee gebezigde termen vragen mogelijk om uitleg: debiet = afzet; débouché = afzetgebied.

"Omtrent het Fabriekwezen in *Tilburg* deelt de Heer P. van Dooren het volgende mede: "Sedert meer dan twee eeuwen bestonden in *Tilburg* en het daarbij gelegene *Oisterwijk* Lakenfabrieken, en om de deugdelijke en trouwe hoedanigheidswille, hebben steeds derzelve voortbrengselen in goeden roep gestaan; doch de Landelijke verordeningen, welke in hare eerste tijden in deze Provincie geene Lakenbereiderijen ten platten lande gedoogden, waren toenmaals een struikelblok, hetwelk derzelve bloei en uitbreiding in den weg gewenteld werd; en deze onstaatkundige verbodsbepaling belette den aangroei en den voorspoed van den Fabriekstaat in een gewest, hetwelk

door zijne natuurlijke ligging onvatbaar mag worden geacht om voordeelig den grooten of Zeehandel te drijven, maar dat door zijne goedkoope levenswijze, door de vlijt en de nijverheid zijner bevolking, door de overtuiging van de bevolking zelve, dat in den Landbouw en den Fabriekstaat haar heil en welvaart is gelegen, uitsluitend voor Landbouw en Fabriekwezen is geeigend, en als eene voorbeschikte landstreek in ons Vaderland daartoe scheen te zijn aangewezen, en in deszelfs boezem bronnen tot rijke en uitgebreide industriële betrekkingen bevatte. Dit was dan ook de reden, dat *Oisterwijk* geheel is in verval geraakt, en dat *Tilburg*, benevens het platte land van Noord Braband, zoo langen tijd in de volkomenheid harer fabriek, bij vele

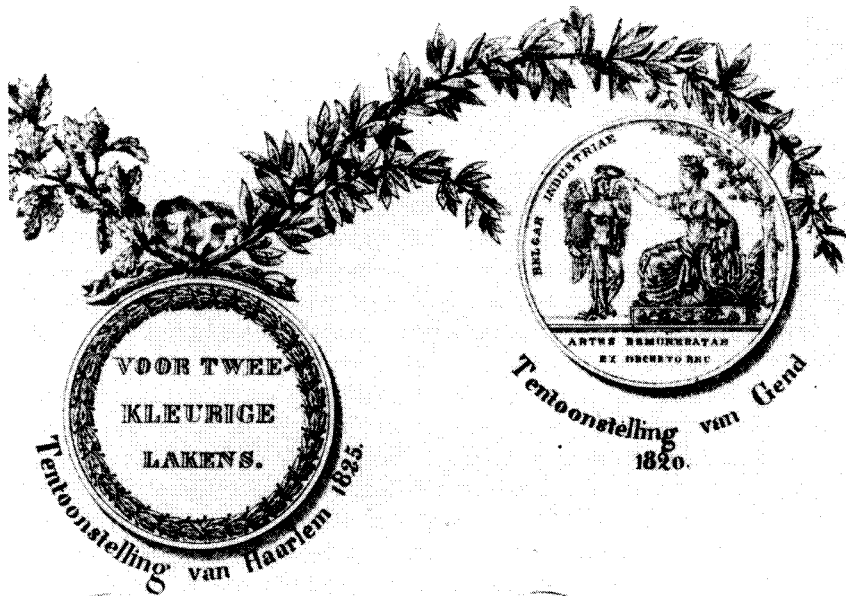
Pieter van Dooren (1784-1845).

plaatsen van het Rijk heeft moeten ten achteren blijven.

De bloei der fabrieken

Na zeker tijdverloop heeft het Gouvernement andere gunstigere wijzigingen, schikkingen en toegevingen hieromtrent aangenomen, welke ten gevolge hadden, dat de Lakenbereiderij, welke weleer te *'s Bosch*, *Breda*, *Geertruidenberg* en *Heusden* gevestigd was, in de tijdruimte van 1765 tot 1795, allens

* Inleiding door Ton Wagemakers.

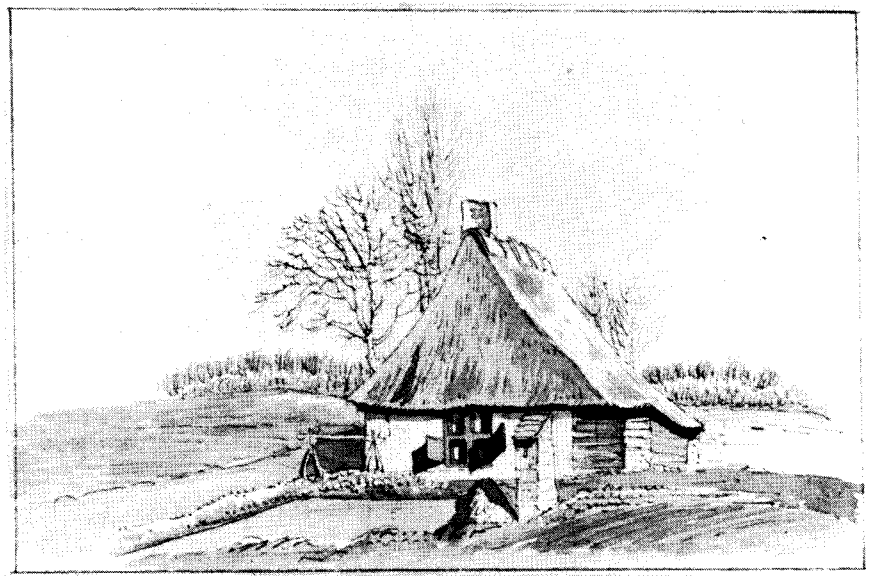
Prijsmedaillen voor de firma Paulus & Hendrik Vreede op briefhoofd afgebeeld (1827).

naar *Tilburg* werd overgebracht. Hierdoor verrijkt nam ook de bloei der fabrieken in *Tilburg* zichtbaar toe, en wel in die mate, dat hare voortbrengselen voor een groot gedeelte de behoefte van den Handel op de *Levant* en onze overige Overzeesche betrekkingen aanvulden, en op het vaste land van *Europa*, zoo wel buiten als binnen het *Vaderland*, geacht en gezocht werden. Deze staat van welvaart en gunstig vertier onzer Lakenen bleef voortduren tot na de vredesbreuk van 1802, wanneer onze Scheepvaart door den staat des oorlogs gestremd, ook de verzendingen naar Overzeesche gewesten deed ophouden, en aan vele onzer vaste landsbetrekkingen afbreuk berokkende, of althans beide zoodanig drukte en belemmerde, dat de uitkomsten weinig aanmoediging tot verdere ondernemingen gaven.

Het verstoken zijn van de verzendingen onzer fabrieken naar 's buitenlands veroorzaakte in het binnenlandsche debiet, waartoe zich nu alles bepaalde, meerdere concurrentie, en door de algemeene kwijning van den Handel minder vertier. Met alle fabrieken van het *Vaderland* gevoelden wij hevig het gemis van dezen belangrijke aftrek; verscheidene fabrieken vervielen daardoor in kwijning en werkeloosheid, en de armoede heerschte onder de werklieden; doch als eene vergelding voor deze beroering jegens het algemeen, sproot uit het leed, dat de *Tilburgsche* fabriek trof, voor deszelfs nijverheid een

nieuw leven. De stremming van onze buitenlandschen handel deed de behoefte aan vele grove artikelen ontstaan, hoedanig in het gewone leven worden gebruikt, als daar zijn *Baaijen*, *Karsaaijen*, *Bevers*, *Duffels*, enz. welke hoofdzakelijk weleer uit *Engeland* werden aangevoerd. Gretig omhelsden onze fabrieken deze gelegenheid tot vernieuwde werkzaamheid, welke zij als haar plegtanker vasthielden, en in de gevolgen van groot belang voor dezelve is geworden. Van toen af legden zich de fabrieken van *Tilburg* op de fabrikagie van gedachte stoffen toe, en slaagden daarin naar wensch; en hoe verre men het daarin gebragt had, kunnen de Tentoonstellingen van

Arbeidershuisje "aan de straatweg bij Tilburg" door D. T. Gevers van *Endegeest* (1832) (Koll. Atlas van *Stolk Rotterdam*).

Utrecht, *Gent*, *Haarlem* en *Brussel* getuigen. De goede en doelmatige kwaliteit van deze fabrieken maakte dezelve, vooral in de Zuidelijke Provinciën, vóór dat noodlottig tijdstip van derzelve afscheuring, bij voorkeur van alle andere dergelijke waren gezocht, en derzelve aftrek naar die provinciën was dan ook van beduidend belang voor onze fabrieken.

Noodlottige revolutiejaar 1830

Het ophouden van die relatien, door den drang der omstandigheden veroorzaakt, deed zich bij onze fabrieken drukkend gevoelen; terwijl daardoor derzelve *débouché* zich slechts voornamelijk tot het debiet in de Noordelijke Provinciën konde uitstrekken, alwaar haar de Engelsche mededinging, door den overvloedigen toevoer van die voortbrengselen, eenen zwaren kampstrijd aanbod. Geen wonder dan, dat deze veranderde staat van aangelegenheden onze fabrieken in zorg en vertwijfeling bragt; en haar, na het altijd noodlottige revolutiejaar van 1830, den moed en het vertrouwen op een genoegzaam vertier van die fabrieken ontroofde, welke zij tot dien tijd toe met goeden uitslag en voordeel gemaakt hadden.

De Fabrik van fijne Lakenen, welke gedurende eene zekere tijdruimte in kwijning en verval was geraakt, beurt zich ook weder op; met de hoop herleeft de geest van onder-

neming. Aanzienlijke fabriksgebouwen, welke volkomene bewerkings-toestellen in zich bevatten, zijn en worden opgerigt. Elf stoomwerktuigen worden in dezelve gebezigd, waarbij eene nieuwe ijzersmederij met een stoomwerktuig, om in het gerijf der fabrieken en in derzelve behoefte van het werktuigelijke te voorzien, wordt daargesteld. De fabrikage van ordinaire Lakens voor de dienst der Land- en Zeemagt, wordt nog steeds in de fabrieken van *Tilburg* met roem uitgeoefend.

Ook bestaat hier eene in den verleden jare opgerigte Katoen-spinnerij, welke met goed gevolg gedreven en met paarden wordt geactiveerd, benevens eene Tapijtfabriek, welke voortbrengselen uit koehaar vervaardigd worden, en

welke laatste voor de arme en werkende klasse veel nut aanbrengt.

Matige loonsbepaling

Benevens den Landbouw maakt de Fabriksarbeid het bestaan uit van *Tilburgs* inwoners. Men schat het getal menschen hetwelk door dien arbeid, tegen niet hooge dagloonen om der goedkoope levenswijs wille, onderhoud vinden, op ruim 6000; de meesten derzelve (namelijk de huisgezinnen) hebben een reepje land of tuin achter hunne woning, tot het telen van warmoezerijen, en huren daarbij eene zekere uitgestrektheid gronds om aardappelen voor het gezin op te winnen; zij houden daarbij veelal eene geit en mesten een varken, welke hun melk, spek en mestspezie voor hun

aardappelland verschaffen. Deze wijze van genering brengt veel tot eene oeconomische huishouding onder de klasse der werklieden toe, welke bestrijding van kosten, ten voordeele van den Fabrijkstaat, eene zeer matige loonsbepaling vordert. Daarenboven bevat zij nog dit goede, dat de werkman, eigen met het gebruik van schop en spade, bij oogenblikkelijk gebrek aan werk, zich met de bearbeiding van zijn tuin of land onledig houdt, of als arbeider bij den Landbouwer gaat werken, en bij de herneming of ontstaan van werk, tot zijn hoofdberoep terugkeert; en deze toeverlaat, waarvan de werkman in de steden verstoken is, oefent eenen heilzamen invloed op de zedelijke betrekkingen en op de physische gesteldheid onzer werklieden uit."
